

STALİN DÖNEMİNDE ÖLDÜRÜLEN KIRGIZ-TATAR-BAŞKURT VE KIRIMLI ŞAİR, YAZAR, TÜRKOLOGLAR

Rabia ÇAĞLAR¹

GİRİŞ

Rusya'nın 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Türkistan topraklarının önemli kısmına hâkim olmasıyla birlikte Türk halkları çeşitli aşağılanmalara ve eziyetlere maruz kalmıştır. Türk halkları kendi kültürlerinden uzaklaştırılıp kimliklerinden koparılmak istenmesine karşı çeşitli başkaldırılarda bulunmuşlardır. Bu başkaldırıların en önemlilerinden biri de 1916 yılında Semerkant bölgesinde Kazak, Kırgız, Tatar, Başkurt, Uygur Türklerinin katılımıyla gerçekleşmiştir.

¹ Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı ABD Doktora Öğrencisi.

1920'li yıllardan itibaren ise Sovyet yönetiminin baskıları oldukça sert bir şekilde kendini göstermiş; 1950'li yıllara kadar Türk halkları işkencelere, toplu sürgünlere ve kurşuna dizilerek öldürülmelere maruz kalmıştır. Aydınlar tarafından çeşitli gazete ve dergilerle bunun yanı sıra okullar aracılığıyla Türk halklarını bilinçlendirme çabasına girilmeye çalışılmış fakat tüm bunlar Çarlık yönetimince engellenmeye çalışılmıştır. Stalin dönemi oldukça kanlı bir dönem olmuştur. Türk coğrafyasında 1924 yılında başlatılan direniş hareketinden dolayı çok sayıda sivil ve aydın katledilmiştir. Kiril alfabesine karşı olup Türk dilinin birliğini savunan aydınlar pantürkist, sistem karşıtı olarak adlandırılıp suçlanmıştır. Türk diline, destanlarına, Türkoloji ile ilgilenen, Türklükle ilgili yayınlar yapmak isteyenlere şiddetle karşı çıkmıştır. Milliyetçilik fikrini oluşturmaya çalışan aydınları casus olarak görmüşlerdir. Halkı millî benliklerinden uzaklaştırıp bir Sovyet vatandaşı oluşturmak istedikleri için millî duyguları harekete geçirebilecek her türlü yayını, eseri yasaklamışlar; destanların yayılmasıyla ilgili çalışma yapan aydınları öldürmüşlerdir. Sadece çalışma yapanları değil, bu eserleri okuyanları da cezalandırmışlardır. Aydınların birçoğunun yaşamına eziyetlerle son verilmiştir. 1937'de ise 137 Kırgız aydınının evinden alındığı ve bu kişilere ne olduğuna dair herhangi bir bilgiye uzun yıllar ulaşılamamış ancak 1991 senesinde bu aydınlara dair bilgilere ulaşılabilmıştır. Kurşuna dizilerek öldürüldüğü anlaşılan 137 Kırgız aydını için Ata-Beyit anıt mezarı yapılmıştır. (Babashova, 2016: 3-6)

Stalin dönemi Türk halkları için korku ve eziyet dönemi olarak tarihe geçmiştir. Bu çalışmada Stalin döneminde işkenceye maruz kalmış, kurşuna dizilerek öldürülmüş Türk halklarından Kırgız, Tatar-Başkurt ve Kırımli şair, yazar ve Türkologların hayatlarına dair bilgiler verilecektir.

*

KIRGIZ ŞAİR, YAZAR VE TÜRKOLOGLAR

ACİMAN ŞABDANOV (1905-1934)

Kırgızistan ÖSSC Çüy bölgesinde 1905 yılında doğmuştur. Almatı 'da Pedogoji Teknik Okulunu bitiren Acıman Şabdanov, 1929-1932 yılları

arasında dil bilimci olarak Bölge Etnografya İlmi Araştırma Enstitüsünde çalışmıştır. Sonrasında görevinden alınıp eğitim öğretim için Kırgızistan'ın güney tarafına gönderilmiştir. İngilizlerin koruması altında olan bir bölge olan Pamir'in Murgab kasabasında yatılı bir okulda öğretmenlik yapmıştır. Şabdanov sonrasında Sovyet Kırgızistan'ı yıkma amaçlı devrim karşıtı Sosyal Turan Partisine üye olmakla suçlanmıştır. 28 Şubat 1934 tarihinde ise kurşuna dizilerek öldürülmüştür. (Buran, 2016: 460)

İŞENALİ ARABAYEV (1870-1933)

Türkolog ve din adamı olan İşenalı Arabayev Kırgızistan'ın Katagan köyünde 1870 yılında doğmuştur. Kırgız dilinin kurucularından biridir. Manas Destanı'nın kaydının yapılmasını Orozbekov tarafından tespit edilmesini sağlamıştır. İşenalı Arabayev okuma yazma öğretimine önem vererek ana dilde okuma kitapları oluşturma yolunca emek sarf etmiştir. İlk Kırgızca eser olan "Zelzele"nin basılmasında katkı sağlamıştır. Bu eser neticesinde Kırgız okuryazarlığı artmış, yazı dilinin oluşumuna etki etmiştir. Aynı yıl Kazak Hafız Sarsekeyev ile "Alifba Yaki Töte Oku" isimli Kırgızca gramer kurallarına, Kırgız tarihine yer veren ilk kitabı hazırlamıştır. Bu kitapta çocuklar için okuma parçalarına da yer vermiştir. (Güngör, 2016: 394) Arabayev'in ayrıca *Alfabeyi Düzgün Okuma* (1912), *Yazım Örnekleri* (1912), *Okuma Yazma Bilmeyen Büyükler için Alfabe* (1925) adlı eserleri de vardır. (Aşçı, 2010, s. 86) Çalışmalarıyla okuryazarlığın artmasını sağlayan Arabayev, Alip-Bee adlı eseriyle Kırgızların ilk alfabesini hazırlamıştır. *Erkin Too* adlı ilk Kırgız gazetesinin yayınlanmasında da büyük emek göstermiştir. (Kadyrov, 2014: s. 168) İşenalı Arabayev Sovyetler Birliği Komünist Partisi üyesi olmuş, İlmi Araştırma Komisyonunda başkanlık yapmıştır. Sosyal Turan Partisine üye olup suçlanan kişilerin ifadelerini göz önüne alarak İşenalı

Arabayev de bu partiye üye kabul edilip suçlanmıştır. Kendisi “burjuva milliyetçisi” olarak suçlanmıştır. 7 Haziran 1933 tarihinde ölü olarak bulunmuştur. Bunun sebebi olarak işkencelere dayanamayıp intihar ettiği söylenmiştir. Böylece kendisini kurşuna dizilmekten kurtararak hayata veda etmiştir. (Buran, 2016: 455)

KASIM TINISTANOV (1901-1938)

Kasım Tinistanov 1901’de Kırgızistan’ın Çırpıktı köyünde doğmuştur. Ailesi tarımla uğraşan Tinistanov, on iki yaşına kadar ailesine çiftçilikte yardım etmiştir. Ona okuma yazmayı öğreten kişi babası olmuştur. On iki yaşındayken mahalle mektebine gitmiştir. Ardından Özbek Cedit Mektebine gitmiştir. Buradaki eğitim sistemindeki eksiklikler yüzünden Perjevalski bölgesinde Rusça eğitim

veren yatılı bir okulu kaydolmak zorunda kalmıştır. Mektebe kaydolduktan bir yıl sonra ise Kırgızların Çarlık Rusya’sına karşı bağımsızlık savaşı vermelerinden dolayı ailesiyle birlikte Doğu Türkistan’a göçmek zorunda kalmıştır. 1917 yılında ise Kırgızistan’ın Karakol şehrine dönüş yapmıştır. Ülkesine döndükten sonra 1919’da Taşkent’te Kazak Pedagoji Enstitüsüne kaydolmuştur. 1920’den itibaren “Janı Örü” gazetesinin Türkistan Sosyalist Gençler Bölümü’ne müdür olarak davet edilmiştir. Ayrıca Taşkent’teki Kazak yatılı mektebindeki Türkistan Gençler Birliğinin teşkilatını kurmakla görevlendirilmiştir. Sağlığı bozulunca gazetedeği görevini bırakmak zorunda kalan Tinistanov, 1923 yılında sağlığına iyice kavuşmaya başlayınca Kırgız halk edebiyatını öğrenmeyi amaçlamıştır. “Jas Kayrat” ve “Sana” gibi çeşitli dergilerde, Karakırgız İlim Komisyonu’nda çalışmıştır. 1924’te de Kazak Pedagoji Enstitüsünü tamamlayınca Karakol’da Kırgız eğitimcileri yetiştirmek için görevlendirilmiştir. Aynı yıl Karakol’da Komünist parti üyeliğine kabul edilmiştir. Yine aynı yıl Kırgız Otonom Bölgesi’nin İhtilal Komitesi’ne davet edilerek Kırgız Otonom Bölgesi Halkı Aydınlatma Komisyonunun başkâtibi olmuştur. 1925 yılında ise başkanlığa seçilmiştir. (çev:Ömer Küçükmehtetoğlu, 2016:

4-5) 1928-1931 yılları arasında “Cañı Madaniyat Colunda” dergisinde yazı işleri sorumlusu olmuştur. 1930-1937 yıllarında Kırgız Medeniyet Enstitüsünde araştırmacıyken Kırgız Pedagoji Enstitüsünde 1932’den itibaren doçent olarak 1936’dan itibaren profesör olarak hizmet vermiştir. (Göz: 2020)

Tınıstanov Kırgız yazı dilinin kurucuları arasında yer almaktadır. Kendisi Arap harfli Kırgızcanın edebî dil olması, Latin ve Kiril alfabelerine geçiş süreçlerinde aktif rol oynamıştır. *Yeni Alfabe Oluşturulmasındaki Temel Prensipler, Kırgız Yazı Dilinin İmlası* adlı çalışmalarıyla ön plana çıkmıştır. *Yeni Alfabe Oluşturulmasındaki Temel Prensipler* adlı çalışması Kırgız yazı dilinin oluşturmada önemli bir yere sahiptir. Bu çalışma Kırgız dil bilimindeki ilk ilmî çalışmadır (Göz: 2020) Kasım Tınıstanov’un Kırgız diline dair yaptığı çalışmalar şunlardır: *Çondor Üçün Alippe* (1926), *Bizdin Til* (1927), *Ene Tilibiz* (1927-1931), *Til Sabagı* (1932), *Sotsialdık-Ekonomikalık Terminologiyalık Sözdük* (1933), *Kırgız Dilinin Morfologiyası* (1934), *Kırgız Tilinin Canı Dolbooru* (1934), *Kırgız Dilinin Sentaksı* (1936). (Çevik, 2016, s. 18) Ayrıca Tınıstanov, *Akademialık Keçeler* isimli dramalarla dramanın ilk Kırgızca örneklerini vermiştir. Fakat bu eseri de geçmişi özlemle anması nedeniyle eleştirilere maruz kalmıştır. (Göz: 2020) *Maryam Menen Köl Boyunda* (1924) adlı hikâyesinde ise kadın temi üzerinden sosyal eşitsizliği eleştirmiştir. *Okuu Kitebi* (1924) adlı eserini çocukları eğitme amacıyla kaleme almıştır. Eser içeriği itibarıyla Kırgız çocuk edebiyatının ilk örneklerini barındırmaktadır. (Kuzan, 2016: 37-39) Kasım Tınıstanov’un *Kasımdın Irlarının Cıynagı* adlı şiir kitabı ise Kırgız Türkçesiyle yayımlanmış ilk şiir kitabıdır. (Kuzan, 2016: 15)

Kasım Tınıstanov; *Alaşka, Castarga, Cañıl Mirza* gibi şiirlerinde Kırgız ve Kazakların eski özgür günleri hasretle anmasından dolayı eleştirilmiştir. Milliyetçi Alaş Ordo Partisi üyesi ve sonrasında Sosyal Turan Partisinin üyesi olduğu bu partinin hedeflerine yönelik çalışmalar yaptığı için suçlanmıştır. Şiirleri de bu suçlamalarda etkili olmuştur. (Göz: 2020) Kasım Tınıstanov 4 Ağustos 1937’de tutuklanmıştır. Tutuklanmasına sebep olan kişi Kırgız Sovyetler İçişleri Halk Komiserliği şubesi amirinin vekili Teğmen Maşini’dir. Özellikle *Taŋ* ve

Ala-Too şiirleri bu suçlamada delil olarak kullanılmıştır. (Buran, 2016: 458) Kendisine yapılan suçlamaları kabul etmeyen Kasım Tınıstanov, işkence dolu sorgusunun ardından 5 Kasım 1938 tarihinde kurşuna dizilmiştir ve Bişkek'te Çon-Taş isimli bölgedeki dinlenme merkezinin yanındaki tuğla ocağı çukuruna gömülmüştür. Kendisine dair uzun zaman haber alınamamış 1991 yılında bir kişinin yer göstermesiyle ona ne olduğu anlaşılmıştır. (Buran, 2016: 459)

OSMONKUL ALİYEV (1903-1938)

Kırgızistan SSC Kalininsk ilçesi Çolak Arık köyünde 1903 yılında doğmuştur. 1919 yılında İşçiler Birliğinin üyesi olmuştur. 1919-1923 yıllarında Kırgız Halk Aydınlatma Enstitüsünde eğitim görmüştür. (Buran, 2016: 462) Moskova'da bulunan Sverdlov Komünist Üniversitesinde eğitimini tamamlayan Osmonkul Aliyev, Erkin Too gazetesinde editörlük yapmıştır. (Altımuşova, 2013: 76) Aliyev pek çok makamda görev almış, Kırgız SSC Halk Eğitim Komiserliği görevini de tutuklanıncaya kadar sürdürmüştür. Sonrasında Sovyet karşıtı milliyetçi partilere katılmakla suçlanmıştır ve kurşuna dizilme cezasına çarptırılmıştır. 5 Kasım 1938'de Kasım Tınıstanov ile aynı yerde kurşuna dizilerek öldürülmüştür. (Buran, 2016: 462)

SULTAN KURMANOV (1905-1937)

Kırgızistan ÖSSC Stalin ilçesi Kızıl Tuu köyünde 1905 senesinde doğmuştur. 1921-1925 yılları arasında Kırgız-Kazak Eğitim Aydınlanma Enstitüsünde eğitim görmüştür. 1925 yılında Oş-Celal Abad Pedagoji Teknik Okulu müdürü olarak görevlendirilmiştir. 1927'nin son aylarına kadar bu okulda görev almış, sonrasında Halkı Aydınlatma Heyeti'nde 1929'a kadar görev almıştır. Öğretmenlik yaptığı sırada Sosyal Turan Partisine katılmakla suçlanmıştır ve 28 Şubat 1934'te kendisine kurşuna dizilme cezası verilmiştir. Fakat bu ceza hapis cezasına

dönüştürülmüştür. Kurmanov hapis cezasına çevrilen 10 yıllık cezasını çekerken 1937'de hapiste ölmüştür. (Buran, 2016: 461)

TÖREKUL AYTMATOV (1903-1938)

Kırgız edebiyatının önemli isimlerinden Cengiz Aytmatov'un babası olan Törekul Aytmatov, 1903 yılında Şeker köyünde Aytmat ailesinin altıncı çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. 1912-1914 arasında mektebe gidip orada okuma yazma öğrenmiş, 1916'da ise Oluya-Ata'daki Rus okuluna gitmiştir. 1918-1919 arasında da meslek okulunu tamamlamıştır. 1919'da yüksek okula başlamış fakat babası vefat edince köye dönmek zorunda kalmıştır. Köye döndükten sonra başta köyde, sonrasında ise ilçede sekreterlik yapmıştır. Komsomol Birliğine üye olarak Sovyet iktidarını destekleyici çalışmalara katılmıştır. Taşkent'te Sovyet okulundaki öğretmenlerle yakın bir bağ kurmuş, öğretmenlerin desteğini almıştır. Moskova'da Komünist Üniversitesine gitmiş ve orada eğitim görmüştür. Eğitiminin bitmesinin ardından Kırgızistan'a dönmüş ve bölge komitesinin propaganda bölümünde çalışmış; okul, sinema, hastane, kütüphane açma işlerine eğilim göstermiştir. Kırgız Eğitim Enstitüsünün açılışına katılmış, okul kitaplarının çıkarılmasına öncülük etmiştir.

Törekul Aytmatov, 1926 yılında Komünist dergisinin Kırgız dilinde çıkarılmasına Cusup Trusbekov, Kasım Tınistanov gibi isimlerle öncülük etmiştir. Törekul Aytmatov aynı zamanda Erkin Too gazetesinin önemli yazarlarından biridir. Kırgızistan'ın kadın hareketleri, ekonomisi, eğitimi, sosyal yaşantısı gibi bilgilerin yer aldığı Kızıl Kırgızistan adlı kitabın çıkarılmasında etkili bir rol üstlenmiştir. Ayrıca bu eseri Rusçaya çevirmiştir. Eserin ön sözünü ise Kasım Tınistanov yazmıştır. Törekul Aytmatov Kırgızistan Bölge komitesinin ikinci sekreterliğini de yapmıştır. Bölge komitesinin toplantısında ise eğitim konusundaki noksanlıklardan söz etmiştir. 1927-1928 yıllarındaki toprak-su reformunda etkin bir rol üstlenmiştir. 1927-1929

arasında Calal-Abad komitesinin başkanlığını yapmış, Kırgızlar adına faydalı işler yapmıştır. 1931-1933 arasında ise Aravan-Burin komitesinde sorumlu sekreterlik yapmıştır. 1934 yılında ise Sosyal Turan Partisi Derneğinin Kırgızistan'ı Sovyetler Birliği'nden ayırmak, milliyetçi ve soylu bir devlet kurma amacıyla olduğu Törekul Aytmatov'un da bu derneğe üye olarak onları desteklediği söylenerek suçlanmıştır. 1937-1938 yıllarında Sosyal Turan Partisi resmen milliyetçilikle suçlanmıştır. Haklarında suçlayıcı yazılar yazılmıştır. Törekul Aytmatov sorguya çekilmiş ve sorguda bu suçlamaların hiçbirini kabul etmemiştir. Kendisi hakkında suçlama evrakları hazırlanmış çalıştığı kurumlarda devlet ekonomisini sarsacak bir turancı olduğu söylenmiş fakat Törekul Aytmatov hiçbir suçlamayı kabul etmemiştir. Hakkında yapılan mahkemenin sonunda Törekul Aytmatov kurşuna dizilme cezasını almış ve 5 Kasım 1938'de kurşuna dizilerek öldürülmüştür. Bu durum Törekul Aytmatov'un ailesinden saklanmıştır. Ailesi onun cesedini 53 yıl sonra bulmuştur. (Moldolıyeva vd., 1997: 17-21)

*

TATAR-BAŞKURT ŞAİR, YAZAR VE TÜRKOLOGLAR

CAMAL VELİDİ (1887-?)

Dilci, edebiyat tarihçisi ve eleştirmen Camal Velidi Tataristan'ın Apas köyünde 1887'de doğmuştur. Bubi Medresesinde eğitim görmüştür. Hüseyiniye Medresesinde edebiyat öğretmenliği yapmıştır. Kazan'a göçmüştür. 1923-1931 yılları arasında Doğu Eğitim Enstitüsünde doçentlik yapmıştır. Günlük yazılarını çeşitli gazetelerde yazmıştır. *Tatar Edebiyatının Barışı* (1912), *Millet ve Milliyet* (1914), *Oçerk İstorii Obrazovannosti i Literaturi Tatar* (1923) adlı eserleri yayımlanmıştır.

1915-1919 arasında *Tatar Tiliniñ İmla, Sarf ve Nahiv Kaideleri*, *Tatar Tiliniñ Kaideleri*, *Tatar Tiliniñ Grammatikası* adlı dil ile ilgili eserleri yazmıştır. Bu alandaki en önemli eseri *Tatar Tiliniñ Anlatmalı Süzligi*'dir. Fakat eserin yalnızca ilk iki bölümü basılmıştır. Kalan kısmı Camal Velidi ile kaybolmuştur. Camal Velidi 1931 yılında devrim karşıtı millî merkez kurmak ile suçlanarak 1932'de 5 yıl hapse mahkûm olmuştur.

Anılarında anlatılana göre hakkında yapılan iftiralara ve işkencelere dayanamamış, bir yerden atlayarak intihar etmek istemiştir. Fakat bu intiharında başarılı olamayıp yaralanmıştır. Ölüm şekli ve tarihi net bir şekilde bilinmemektedir. İntiharından az bir süre sonra vefat ettiği tahmin edilmektedir. (Buran, 2016: 490)

FATİH KERİMÎ (1870-1937)

Tataristan'ın Minglibay köyünde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini babasından alan Fatih Kerimî, Çıstay Medresesinde on bir yıl eğitim almış olup bu eğitime devam ederken aynı zamanda iki yıllık Rus mektebini de bitirmiştir. 1890 yılında Orenburg Müftülüğünden müderrislik icâzetnâmesi almıştır ve aynı yıl

İstanbul'a gelip Ahmet Mithat Efendi'nin katkılarıyla Mketeb-i Mülkiyye'ye girmiş, Ahmet Mithat Efendi'nin düşüncelerinden yararlanmıştır. Buradaki eğitiminin ardından Kırım'a gidip orada bir süre öğretmenlik yapmıştır. Usûl-i cedid tarzı öğretmenlerin yetişmesinde katkı sağlayan Kerimî, bu alanda çalışmalarını sürdürmüştür. 1. Rus İhtilâli döneminde halkı için uğraş veren aydınlardan biri olmuştur. Cem'iyet-i Hayriyye üyeliği yapmış, Orenburg Müslüman cemaati reisliğinde bulunmuş, *Vakit* gazetesinde başyazarlık yapmış ve bu gazete ile hikâyecilikten gazeteciliğe geçmiştir. Fatih Kerimî öğretmen yetiştirme kurslarında ders vermiş, ders programları ve ders kitapları da hazırlamıştır. Ayrıca Kerimî, V. Bütün Rusya Müslümanları Kurultayına katılmıştır. 1925 yılında Moskova'ya göç eden Kerimî, bir dönem Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği neşriyatında çalışmış, 1937'ye dek ise Türkçe öğretmenliği yapmıştır. 1937 yılında ise Stalin'e suikast hazırlığında olma, Türkiye lehine casusluk yapma gibi suçlamalara maruz kalmış ve aynı yıl kurşuna dizilerek öldürülmüştür.

Fatih Kerimî pek çok çeviriler yapmış, makaleler yazmıştır. Bunun dışında hikâye, seyahatnâme ve ilmî eserleri de bulunmaktadır. Hikâyeleri şunlardır: *Salih Babaynın Öylenüvi* (1897), *Bir Şakirt ile Bir Student* (1899) bu eserinde Tataristan'da egemen olan skolâstik eğitim

ile Avrupa medeniyeti ve ilmini karşılaştırıp eski sistemi sert bir şekilde eleştirmiştir. *Cihangir* Mahdum'nın *Avıl Mektebinde Uku* (1900), *Merhum Gilman Ahund* (1904), *Mirza Kızı Fatma* (1907), *Hıyal mı? Hakiykat mı?* (1908) Seyahatnâme tarzındaki eserleri ise şunlardır: *Avrupa Seyahatnâmesi* (1902), *Kırım'a Seyahat* (1904), *İstanbul Mektupları* (1913). *Kırım'a Seyahat* adlı eserinde Tercüman'ın yirminci yılı sebebiyle gittiği Kırım gezisini anlatmaktadır. *İstanbul Mektupları* (1913) adlı eserinde ise İstanbul'da dönemin aydın kesimi devlet görevlileri ile sohbetleri ve Balkan Savaşları izlenimlerini anlatmaktadır. İlmî eserleri ise şunlardır: *Muallim ve Mürebbiyelere Rehnâme I* (1901), *Muallim ve Mürebbiyelere Rehnâme II* (1901), *Muhtasar Târîh-i İslâm* (1901), *Târîh-i Enbiyâ* (1902) bu eser ilkokullar için ders kitabı olarak hazırlanmıştır. *Muhtasar Târîh-i Umûmî* (1911), *Resimli Geografiya Dersleri* (191), *İçtimaî Terbiye* (1924). Fatih Kerimî Agrarya Meselesi (1917), *Türkistan Târihi* (1931), *Türk Hanımları, Hatunlar Vezâifi, Arap Toyu* gibi eserlerini Tatarcaya çevirmiş, Tatar şair Derdmend'in eserlerini toplu yayımlamıştır. (Türkoğlu, 2022: 289-290)

HEBİBRAHMAN GABDELVELİULİ ZEBİROV (1881-1937)

Dilci-Türkolog Hebibrahman Gabdelveliuli Zebirov, Tataristan'ın Çistay şehrinde 1881 yılında dünyaya gelmiştir. Çistay Medresesinde eğitim gören Hebibrahman Gabdelveliuli Zebirov, buradaki eğitimini bitirdikten sonra farklı yerlerde öğretmenlik yapmıştır. *Rehber-i Sıbyan* ismi altında alfabe kitabı ve okuma kitapları, *Gıylim ve Cehl* isimli hikâyeleri vardır. Kendisi Sabah yayınevini sahiplerindendir. Terbiye dergisinde idari sekreterlik yapmıştır. *Töşinü yahud Ukaz Belası* isimli komedi oyunu vardır. Bu eser Seyyar topluluğunca sahnelenmiştir. Zebirov sistem karşıtı olarak 1936'da suçlanarak tutuklanmış, başta ceza kamplarına gönderilmiştir. 1937'de de kurşuna dizilerek öldürülmüştür. (Buran, 2016: 479)

GALİMCAN İBRAHİMOV (1887-1938)

Başkırđistan'ın Sultanmurad köyünde 1887 yılında dünyaya gelmiştir. Babasından temel İslamî bilgileri öğrenmiş, sonrasında köylerinde bulunan Rus Tatar okulundan eğitim almıştır. Sonrasında yeni tarz eğitim veren Hüseyniye Medresesine gönderilse hastalığı yüzünden eski tarz eğitim yapan Molla Medresesine gitmek durumunda kalmıştır. Bu medresede İslâm tarihi, Arapça, Farsça, Türkçe, hadis, fıkıh gibi derslerle ilgili eğitim almıştır. “El-İslah” yenilikçi hareketlere katılınca hocalarıyla anlaşmazlık yaşamıştır ve oradan ayrılmak zorunda kalmıştır. Bu Yüzden 1906'da Aliye Medresesine geçmiştir. Bu medresede Galimcan'a coğrafya, fizik, Tatarca ve Rusça gibi dersler de öğretilmiştir. (Türkoğlu, 2020: s. 362-363) Bu medrese onun hayatında önemli bir yere sahiptir. Bu medrese Galimcan İbrahimov'un fikrî tarafını geliştirir ve onun edebiyata yönelmesini sağlamıştır. (Doğan, 2020: 15) 1909 yılında yazdığı bir risale yüzünden bu medreseden de uzaklaştırılmıştır. Galimcan İbrahimov çeşitli yerlerde öğretmenlik yapmıştır. Hikâye ve romanlar yazmıştır. Eserlerinin içeriği dil, sanat, edebiyat, tarih gibi pek çok konuyu içermektedir. Çarlık rejimine karşı faaliyetleri yüzünden bir süre hapis yapmıştır. Sonrasında *Añ* adlı dergide çalışmaya başlamıştır ve daha önce kovulduğu Aliye Medresesinde 1915-1917 arasında öğretmenlik yapmıştır. Katıldığı Rusya Müslümanları Kongresi'nde millî hedeflerin gerçekleşmesi için sol partilerle iş birliği fikrini savunmuştur. Ayrıca Rusya'nın federal sistemine katılma teklifinde bulunmuştur. Rusların Sosyalist Revolüsyoner Partisi'ne girmiştir. Stalin'in daveti ile Merkez Müslüman Komiserliği başkanı Mollanur Vahitov'un yardımcısı olmuştur. Tatar Başkurt Cumhuriyeti'ne dair yazılar yazmış, Tatar Başkurt Cumhuriyeti kurma projesinde önemli bir isim olmuştur. 1920'de Komünist Parti'ye üye olmuştur. Eğitimin iyileştirilmesi, millî mekteplerin geliştirilmesi için çalışmalar yapmıştır. 1925-1927 yılları

de
Veli
adlı

arasında Tataristan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığında çalışmıştır. 1926'daki Türkoloji Kongresinde Türk Müslümanların Latin alfabesine geçmesine dair düşünceleri sert bir şekilde eleştirmiştir. Komünist partiye üye olduğu, Tatarların millî bağımsızlığına önem verip Tatar kültürünü yükselttiği için 1937 yılında tutuklanmıştır. 1938 yılında ise yargılanmadan hapiste vefat etmiştir. (Türkoğlu, 2020: 362-363)

Galimcan (Alimcan) İbrahimov birçok konuda eser vermiş bir isimdir. *Yeş Yörekler* (1912) adlı eseriyle Tatar edebiyatının ilk psikolojik romanı yazmıştır. *Tatar Hatını Niler Kurmi* (1910) adlı eserinde kızların eğitim alması gerektiğinden bahseder. *Kazak Kızı* (1924) adlı eserinde Kazak halkının hayatına ışık tutulup 19. ve 20. yy sosyal ve siyasi olayları aktarılmıştır. (Doğan, 2020: 16) Diğer hikâye ve romanları şunlardır: *Gıyşık Korbannarı* (1908), *Yaşler Heyatınnan Ber Levha* (1907), *Yaz Başı* (1910), *Yöz El Elek* (1911), *Dingezde* (1912), *Zeki Şakertnen Medreseden Kovulması* (1912), *Karak Molla* (1912), *Söyü-Segadet* (1912), *Utı Sungen Cehennem* (1912), *Kart Yalçı* (1912), *Tabiat Balaları* (1914), *Bizning Künler* (1919), *Yana Keşeler* (1921), *Kızıl Çeçekler* (1922), *Ademner* (1923), *Tiren Tamırlar* (1928), *Abdurrahman Salihov* (1956), *Çubarıy* (1961).

Dil ve edebiyata dair eserleri şunlardır: *Tatar Nahvı* (1911), *Tatar Sarfı* (1911), *Tatar Şagırlere* (1913), *Yana Edebiyat* (1914), *Edebiyat Dereslere* (1916), *Edebiyat Kanunnarı* (1918), *İmliya, Tel, Edebiyat Meselelere 1911-1923* (1923), *Tatar Telen Niçek Ukıtırğa* (1918), *Edebiyat Meselelere* (1960)

Tarih alanına dair eserleri ise şunlardır: *Boringı İslam Medeniyatı* (1909) adlı eseri eski İslâm medeniyetine dair bir risâledir. *Avrupa Filozofı Dekartnın Ber Notığı* (1909), *Boek Oktyabr Revalyutsiyase hem Proletariat Diktaturası* (1922) adlı eseri Ekim İhtilâli'ne dair yazılmış olan Tatarca ilk eserlerdendir. *Tatar Studantları Herekete Tarihınan Keçkene Ber Hatire* (1922), *Kara Mayaklar Yaki Ak Edebiyatlar* (1924) adlı eseri Mûsâ Cârullah Bigi, Ayaz İshakî, Mehmed Emin Resulzâde'nin sığındıkları ülkelerdeki eserlerine reddiyedir. Eserde komünizmin pantürkizme bakışı da aktarılmaktadır. *Tatarlar Arasında Revolyutsiya Hareketleri* (1925) adlı eserde 1905'e kadar olan süreç için Tatarların sosyal hayatı çeşitli belgelere dayanılarak anlatılmıştır.

Bu eser daha sonra Rusçaya tercüme edilmiştir. *Tatar Medniyatı Nindi Yol Belen Baraçak* (1927) adlı eserde Tatar birliğinin Tatar kültürünün gelişiminde etkisi olacağı vurgulanarak Rus kültüründe Tatar kültürünün yok edilme isteğinin karşısında durulmuştur. *Ural hem Uralçılar* (1927) adlı eser ise il Boşevik gazetesi Ural'ın Tatarlar için öneminden bahseden bir risâledir. (Türkoğlu, 2020: 362-363)

GALİMCAN ŞEREF (1896-1950)

Şair, yazar, dilci-Türkolog, tarihçi olan Galimcan Şeref, Tataristan'ın Aksu köyünde 1896'da doğmuştur. Muhammediye Medresesi ve Petrograt Yollar Enstitüsünde okumuştur. 1917 yılında 1. Rusya Müslümanları Kongresi'ne katılmıştır. Kendisi "İdil-Ural" teriminin oluşumu, yaygınlaşması konusunda öncü olmuştur. 1922'den 1937'ye dek Kazan Pedagoji Enstitüsünde çalışmıştır. Arap harflerinden Latin harflerine geçişi Türklerin yazısını Ruslaştırma olarak görüp buna karşı savaşmıştır. 1939-1940 yıllarında tam da Galimcan Şeref'in karşı çıktığı şey olmuş ve Türk yazısı Ruslaştırılmıştır. Galimcan Şeref, Arap

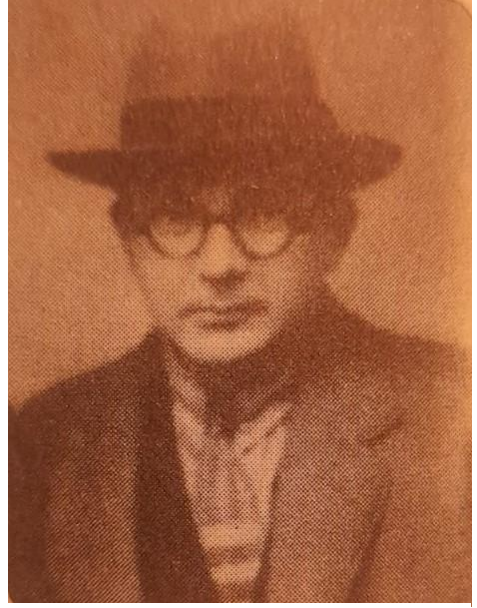
alfabesinin devam etmesini istediği, Ayaz İshaki'yi savunduğu ve milliyetçi olduğu için suçlanıp 23 Mart 1937'de tutuklanmıştır. 3 yıl işkence görmüştür. 1940 yılında çalışma kamplarında kalmaya mahkûm olmuştur.

1945'te felç olup 1950'de hayatını kaybetmiştir. 1957'de yeniden açılan davası takipsizlik almıştır. 1991 yılında ise suçsuz olduğu ispatlanmıştır. (Buran, 2016: 483)

GAZİZ SALİHOVIÇ GUBEYDULLİN (1877-1937)

Tarihçi, profesör ve yazar olan Gaziz Salihoviç Gubeydullin, Kazan'da doğmuştur. Eğitimlerini Halidiye Medresesi, Kazan Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve Tarih-Filoloji Fakültesinde almıştır. Çeşitli okullarda öğretmenlik yapan Gubeydullin 1928 yılında profesör olmuştur. Tatar tarihçileri içinde Türk topluluklarına dair çalışan ilk kişidir. Millî hareketlere katılmış bir isimdir. Prof. Dr. İsmail Hikmet, Nacib Latifoviç Halfin, Prof. B.V. Çobanzade, Halid Said Hocayev gibi bilim insanlarıyla çalışmalar yapmıştır. Eserleri şunlardır: *G.Gaziz* (1918), *Tarih-i Gomumi* (1918), *Tarih-i Edyan* (1918), *Törükmi*, *Tatarmı?* (1918), *Rusya Tarihi* (1919), *Tatar Tarihi* (1922), *Tatar Edebiyatı Tarihi* (1923-1925), *Tatarlarda Sınıflar Tarihi*(1925). Kendisiyle birlikte pek çok akademisyen pantürkizmi yaymakla suçlanmıştır. Gubeydullin'in aleyhinde verilen ifadeler delil olarak kabul edilerek pantürkizmi savunan Tatar aydınlarının önderi olarak damgalanıp işkencelere maruz kalacak şekilde sorgulanmıştır. En sonunda kendisine dayatılan kimi suçlamaları kabul etmekte durumunda kalan Gubeydullin, Ekim 1937'de kurşuna dizilerek öldürülmüştür. 1957 yılında ise itibarı iade edilmiştir. (Buran, 2016: 480-481)

SELAH ATNAGULOV (1893-1937)

Türkolog Selah Atnagulov 1893'te Başkurdistan'da doğmuştur. Kazan Devlet Pedagoji Enstitüsünde Tatar Dili ve Edebiyatı okutmuştur. Başkurt muhtariyet hareketine dahil olmuş, Başkurt Millî Şura Başkanı olmuştur. Rusçanın Tatarlardaki önemini gösteren bir tutum sergilemiştir. 1923 yılından sonra Sultangaliyevcilikle savaştı. 1925'te Başkurdistan adlı eserini yazmıştır. 1928 yılında milliyetçilikle suçlanmış, 1936 yılında tutuklanmıştır. 1937 yılında ise kurşuna

dizilerek öldürülmüştür. 1956 yılında ise aklanmıştır. (Buran, 2016: 487)

SULTAN GALİYEV (1882-1940)

Sultan Galiyev 1882 yılında Başkurdistan Cumhuriyeti'nde Sterlitamak bölgesindeki Elimbetova köyünde doğmuştur. Asıl adı Mîr Said Sultan Galiyev'dir. Tatar Pedagoji Enstitüsünde eğitimini tamamlamıştır. Bir dönem öğretmenlik yapan Sultan Galiyev, bir dönem de Ufa Belediye Kütüphanesinde çalışmıştır. Ayrıca çeşitli gazetelerde Kandemir, Kırmiskali, Timurleng, Sukhoy, Kulku-Baş gibi takma adlar kullanarak yazılar

yazmıştır. (Özcan, 2020: 130-131) Sonrasında Azerbaycan Millî Hareketine katılmıştır. Sultan Galiyev 1917'de Rus Komünist Partisine katılmıştır. Bu partide Müslümanlarla ilgili görevleri üstelenmiştir. Troçki, Lenin, Stalin dahil olmak üzere dönemin önemli kişilerinden biri olmuştur. Mollanur Vahitov'un 1918'de Çek Lejyonerlerince öldürülmesiyle Sultan Galiyev Komünist Partisi'nin en yüksek dereceli Müslüman temsilcisi olmuştur. (Buran, 2016: 510)

Galiyev, Sovyetler Birliğinde Ruslar ve Rus olmayanlar arasındaki eşitlik için mücadele eden öncü isimlerden birisidir. Kendisi idealist bir Turancı olmasının yanında yerli bir komünisttir de. Zira kendisi komünist bir Turan'ın mümkün olabileceğini savunmuştur. Komünizmin Türkleri sömürülmekten kurtaracağını savunmuştur. Sosyalizmin yayılma şansının İslam'ı yok sayarak olmayacağını, İslamın toplum ile birey arasındaki dengeyi sağladığını dile getirmiştir. Galiyev'in bu fikirlerine bakıldığında İslam Sosyalizminden söz eden ilk Asyalı olduğu söylenebilir. Bazı kimselerin rüşvet ve unvanlar alıp Turan devleti düşüncesinden vazgeçmeleri Sovyetler Birliğinde dilleri farklı beş Türk cumhuriyetinin kuruluşunu görmek Galiyev'i üzmüştür.

Galiyev, Stalin tarafından Panislamist ve Pantürkist olarak suçlanmıştır. Tutuklandığında Lenin ile görüşmek ister. Ancak Lenin de Galiyev'i suçladığı için görüşmemişlerdir. Galiyev, çeşitli işkencelere maruz kalmıştır. (Buran, 2016: 511-512) Bu işkencelerle kendisinin ajanlık yaptığını söylemişlerdir. Galiyev daha sonra bu söylemlerini inkâr edip kendisine karşı zor kullanarak söylediklerini ifade etse de bir işe yaramamıştır. (Gürsoy-Naskali vd., 2007: 126) Ayrıca Beyaz Deniz kıyısındaki bir kampa gönderilmiştir. Sadece Sultan Galiyev değil, ailesi de hatta akrabaları da evlerinden alınıp çeşitli işkencelere maruz bırakılıp öldürülmüştür. Sultan Galiyev'in sonunu komünizm yolundaki yoldaşları getirmiştir. Hücrede yedi yıl kaldıktan sonra iskemleye ağlanıp işkencelere maruz kalmış ve Stalin'in emriyle 1940 yılında öldürülmüştür. (Buran, 2016: 512)

*

KIRIMLI ŞAİR, YAZAR VE TÜRKOLOGLAR

ABDULLAH LATİFZADE (1890-1938)

Abdullah Latifzade 1890 senesinde Akmescit'te doğmuştur. Kırım'da bir medresede eğitim görmüş, daha sonra rüşdiyeye gitmiştir. Sonrasında İstanbul'da ve Ufa'da Galiya Medresesinde eğitim görmüştür. 1917'ye dek orduya hizmette bulunmuştur. Çeşitli şehir ve köylerde 1920'li yıllara kadar öğretmenlik yapmıştır. Bir dönem Halk Maarif Komiserliğinde çalışan Abdullah

Latifzade, 1928-1931 yılları arasında Moskova'da Güzel Sanatlar Akademisinde eğitim görmüştür. 1935-1936 arasında Kırım Pedagoji Enstitüsünde doçentlik görevinde bulunmuştur.

Abdullah Latifzade Kırım edebiyat tarihine dair makaleler kaleme almıştır. *Şâire*, *Ömür*, *Kozaydın*, *Şâirin Ruhü*, *Ahır Zaman Kuşu*, *Mücdü*, *Hayırsız Tuş* ve *Kozaydın* adlı şiirleriyle Kırım edebiyatında biçim ve

içerik açısından yeniliklerin oluşmasını sağlamıştır. *Kurtarınız Ölümünden!* ve *Ber!* şiirlerinde 1921'deki açlıktan söz etmiştir. 1923 yılında kaleme aldığı *Şairge*, *Akinga* ve *Ahır Zaman Kuşu* adlı şiirlerinde ise Kırım Türklerinin yeni yaşam tarzına uyum sağlaması ve hürriyetinden bahsetmiştir. *Yañı Saz* adlı şiir kitabını 1928 yılında Lâtin harfleriyle neşretmiştir. Şiir dışında tiyatro da yazmıştır. *Ömer Baari* adlı oyunu dramatoloji gelişimine katkı sağlamıştır. Aşırı milliyetçilikle suçlanarak 1938 yılında kurşuna dizilerek öldürülmüştür. (Kerim vd., 1993: 472)

BEKİR SIDKI ÇOBANZADE (1893-1937)

Kırım Karasubazar'da 1893'te doğmuştur. İlk ve orta eğitimini Kırım'da, lise eğitimini İstanbul'da tamamlamıştır. Odesa'ya gidip orada Slav dillerini öğrenmiştir. 1916'da Budapeşte Üniversitesine başlamıştır. Budapeşte Üniversitesinde Türkoloji eğitimi görmüş, Codex Cumanicus'a dair çalışma yapmıştır. (Buran, 2016: 516) 1919 yılında felsefe doktoru unvanını almış, 1922 yılında ise profesör olmuştur.

(Türkoğlu, 2020: 294) Bekir Sıdkı Çobanzade bir dönem Macar Kızıl Ordusunda görev almıştır. Eğitiminin ardından Kırım'a dönen Çobanzade, çeşitli okullarda Kırım Türkçesine dair dersler vermiştir. Çeşitli dergilerde makaleler yazıp bildiriler sunmuş, komisyonlarda çalışmıştır. Bekir Sıdkı Çobanzade Türk lehçeleri ve Fransızca, Almanca, Çekçe, Lehçe, Farsça, Macarca, Arapça gibi dilleri iyi bilip bunlar hakkında çalışmalar yapmıştır.

Bekir Sıdkı Çobanzade'nin diltiliği kadar şairliği de ön plandadır. Şiirlerini 1927'de *Boran* adlı şiir kitabında yayımlamıştır. (Buran, 2016: 516-517) Bekir Sıdkı Çobanzade, yazılarında pek çok isim kullanmıştır: Çobanoğlu Bekir Bavbek, Çobanzad Bekir, Kırmılı Çobanoğlu Bekir Sıdkı Bekir Cavbek... (Türkoğlu, 2020: 294-295) Şiir dışında hikâyeler de yazan Bekir Sıdkı Çobanzade, hikâyelerinde ahlaki yozlaşma, yoksulluk, tarih, din, aşk gibi konuları işlemiştir. Hikâyelerinden bazıları

şunlardır: *Birkaç Suçum, Harmanda Bir Şair, Eki Derviş, On Dört Yaşımda, Men Börü...* (Yıldırım: 2021)

Millî Fırka partisinde çalışan Çobanzade, Kırım'ın bağımsızlığı için uğraşmıştır. Latin alfabesini savunmuştur. 1925 yılında Bakü'ye gitmiş ve orada çalışmaya başlamıştır. Türkoloji Kongresi'nin toplanması için çalışmalarda bulunmuştur. Alfabe tartışmalarında Arap alfabesini savunanlara karşı Latin alfabesini savunmuştur. 1930'da Fergana Pedagoji Enstitüsünde Özbek Dili ve Edebiyatı Kürsü Başkanlığı yapmıştır. (Buran, 2016: 517-518) 1935'te kendisine Yabancı Ülkeler Fahri Üyelik Paresi verilmiştir. Çeşitli gazete ve dergilerde Aleyhine yazılar yayımlanmaya başlayınca gözden düşmeye başlayan Çobanzade resmî görevlerinden uzaklaştırılmaya başlanmıştır. (Yıldırım: 2021) Hakkındaki suçlamalar artınca takip altına alınıp ağır suçlamalar altında kalmış, elli yedi kez sorguya çekilip işkencelere maruz kalmıştır. sürgün kamplarına gönderilmiş ve 1937 yılında kurşuna dizilerek öldürülmüştür. (Buran, 2016: 520-523)

Türk Tatar Lisaniyatına Medhâl (1924) eserinde dilin kökeni, ortaya çıkışı, ömrü, tasnifi hakkında bilgi vermiştir. *Kırım İlm-i Sarfı* (1925) eserinde morfoloji, semantik, fonetik, sentaks, etimoloji gibi dil bilimi dallarından bahsetmiştir. *Türk Dili ve Edebiyatının Tedris Usûlü* (1926) eserinde Türk dilinin dil bilgisinin öğretilmesi konusundan bahsetmiştir. *Kumuk Dilinin Başka Türk-Tatar Dilleri Arasındaki Vaziyeti* (1926) eserinde Kumuk dillerinin başka şivelerdeki konumundan ve bu dillerin özelliklerinden bahsetmiştir. *Kumuk Dili ve Edebiyatı Tedkikleri* (1926) eserinde Kumuk dili ve edebiyatından söz etmiştir. *Türk Tatar Diyalektolojisi* (1927) eserinde Türk lehçelerinin tarihçesine dair bilgi vermiştir. *Son Devir Kırım-Tatar Edebiyatı Tenkit Tecrübeleri* (1928) eserini ders notlarının kitaplaştırılmasıyla oluşturulmuştur. Çobanzade, eserde 1922-1927 yılları arasındaki Kırım-Tatar edebiyatından söz etmiştir. *Türk Grameri* (1929) eseri çeşitli makalelerinin birleşimin meydana gelmektedir. Yazar, eserde Azeri lehçesinden bahsetmiştir. *Azeri Edebiyatının Yeni Devri* (1930) eserinde Azeri edebiyatı üzerine değerlendirmelerini aktarmıştır. *Til ve İmla Metodikası Meseleleri* (1932) eserini Özbek Türkçesiyle yazmıştır ve bu eser gramer ve imlaya dair konularla ilgili sorunlara, yapılması

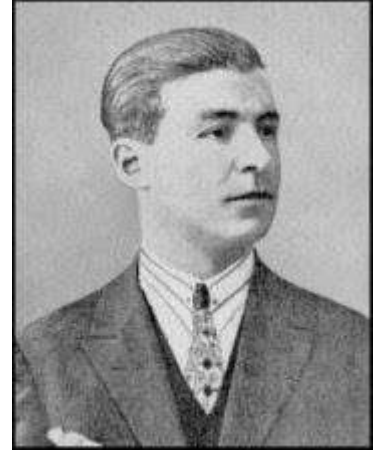
gerekenlere yer vermiştir. *Hatayi'nin Dili ve Yaratıcılığı Hakkında* (1933) eserinde ise Azerbaycan Türkçesinin Safevî hanlığının ana dili olduğunu belirtmiştir. (Yıldırım: 2021).

CAFER GAFAR (1898-1938)

1898 yılında Akmescit'e bağlı Tavdayır köyünde dünyaya gelen Cafer Gafar, 1921 yılında *Duygularım* adlı şiiriyle edebiyat dünyasına girmiştir. *Eşitiğiz!*, *Amansız Küreşte* adlı şiirlerinde halkta meydana gelen sosyal değişimleri aktarmıştır. Hikâyelerinde güncel konulara yer vermiştir. Gafar'ın yapıtlarında yoksul ve zengin arasındaki farklılıklar sade bir dille ele alınmıştır. *İnkılâbi Şiirler*, *Ömürden Örnekler*, *Hikâyeler* ve *Şâirler* adlı kitapları yayımlanmıştır. Kendisi sosyalizmin yerleşmesi adına çalışmalar yapmıştır. Fakat Stalin'in eziyetlerinden kurtulamamıştır. 1938 yılında Stalin'in zulmüne maruz kalan Cafer Gafar'ın mezarı belli değildir. (Kerim vd., 1993: 496)

HAMDİ GİRAYBAY (1901-1930)

Asıl adı Abdülzaat Abdullatıfoğlu olan Hamdi Giraybay, Karasubazar'ın Yeni Sala köyünde 1901 yılında doğmuştur. İlk eğitimini Karasubazar İlkokulunda almıştır. Daha sonra Akmescit'teki rüşdiye okuluna kaydolmuştur. (Kırimer vd., 2020) Fakat Kırım'daki siyasi sarsıntılar onun eğitimini tamamlamasını engellemiştir. (Deniz, 2014: 7) 1920 yılında ise İşçiler Fakültesine girmiştir. Fakat 1921-1922 yıllarında Kırım'da açlığın hat safhada olması

yüzünden yine eğitimini yarım bırakmak zorunda kalmış ve Halk Komiserliğinde çalışmıştır. Kırım Tatar darülfünun öğrencileri teşkilatı kurmuş, Şark Fakültesinde öğrenciler cemiyetine başkanlık yapmış ve burada eğitimini sürdürmüştür. Sonrasında ise çeşitli yardım ve desteklerle Türkiye'ye gelip İstanbul Üniversitesinde Filoloji Fakültesinde eğitim görmüştür. Kırım Tarihi tezi ile arşivlerde Kırım'a dair bilgilerin olması, Kırım'a yönelik araştırmaların devam etmesi

adına etkili olmuştur. 1926'da ise Kırım'a dönmüştür. (Kırimer vd., 2020)

Kırım'da Yeni Alfabe Cemiyetinde çalışmış, oyunlar, şiirler yazmıştır. Manzum tiyatro türünde *Eski Kırım Tatar Mektebi* ve *Öksüzlerge* adlı eserleri yazmıştır. *And Etkenmen Aytaman*, *Men de And Ettim* ve *Akyar Yalısında* şiirlerinde faaliyetlerini desteklediği Numan Çelebicihan'ın öldürülmesini anlatmıştır. *Yaş Tatarlarga* adlı şiirinde Kırım Tatarlarının Bolşeviklerle birlikte hareket etmesinin kendileri adına fırsat olmasından bahsetmiştir. *Kadet Kaça* adlı şiirinde Kızıl Ordu'nun Kırım'a girişinden, Beyaz Ordunun Kırım'dan çıkışı ve Kırım Tatarlarından bahsetmiştir. *Hoş Keldiñiz* adlı şiirinde Sovyet egemenliğine inancını aktarmıştır. Bu şiiri Kızıl Ordu'nun Beyaz orduyu yenip yarımadaya girmesi üzerine yazmıştır. (Deniz, 2014: 6-7) *Ne Sakladın O Kadar?*, *Okugan Kızga*, *Babaylar*, *Tatar Ocasına*, *Şay Demeniz*, *Ayıptır*, *Mektep Kerek* adlı şiirlerinde ise okuma sevgisi ve eğitimden, *Vesveseligim*, *Babaga*, *Satlık İmtian*, *Tatar Şairlerine*, *Ömür Keçe Tayçığım* gibi şiirlerinde ise güncel olaylardan bahsetmiştir. (Deniz, 2014: 19-24)

Bolşevikler Kırım'a girişinden itibaren kan dökerek siyasetlerini sürdürmüştür. Kırım Cumhuriyet Başkanı öldürülmüş, o öldürüldükten sonra ona yakın olan Milli Fırka faaliyetlerine katılanlar yargılanmışlardır. Hamdi Giraybay da Türkiye lehine casusluk yapmakla, Kırım devrim karşıtı teşkilatında ve Sovyet karşıtı faaliyetlerde yer almakla suçlanmıştır. 1930 yılında Butırka hapishanesinde 29 yaşında öldürülmüştür. 60 yıl sonra ise hakkında yapılan suçlamaların asılsız olduğu ortaya çıkmış ve aklanmıştır. (Kırimer vd., 2020) Hamdi Giraybay'ın Kırım Tatar Edebiyatının tarihinde ilk Sovyet kurbanlarından biri olduğu ifade edilmektedir. (Deniz, 2014: 6-7)

HASAN SABRİ AYAZOV (1878-1938)

Kırım'ın Alupka şehrinde 1878'de dünyaya gelmiştir. Doğduğu şehirdeki bir medresede eğitim alan Hasan Sabri Ayazov, İstanbul Pedagoji Enstitüsünde eğitimini tamamlamıştır. Ardından Alupka'ya dönmüştür. Burada açtığı ilkokul ile 1898-1904 yılları arasında öğretmenlik yapmıştır. Ayazov bu okul ile modern anlamda bir eğitim oluşturma amacı gütmüştür. Bu eğitim programına göre coğrafya, matematik, tarih, fen bilimleri ve Tatar dili gibi dersler kız ve erkek öğrenciler birlikte eğitim alacak şekilde okutulmuştur. Okulda karma eğitim ve doğal bilimlerin dinî derslerden daha çok olması birtakım tepkilere sebep olmuş, Ayazov da tehdit aldığı için okulu bırakmıştır. 1905'te Genç Tatarlar grubuna dahil olmuştur. Gaspıralı İsmail'in vasiyeti üzerine Tercüman gazetesinde baş redaktör olmuştur. Elçilik görevlerinde bulunmuştur. Kırım millî hareketinde faaliyet gösterenlerin yanında olmuştur. Kırım millî mücadelesindeki bu etkinliği onun sonunu getirmiş ve 1938'de kurşuna dizilerek öldürülmüştür.

Hasan Sabri Ayazov'un *Usûl-i Tedrîs*, *Ta'lîm Terbiye* başlıklı risalesi, *Neden Bu Halde Kaldık* isimli oyunu, ve eğitim hakkında yazdığı *Mekâtibimiz*, *Ulûm ve Maarif* ve *Bizim Hallerimiz*, *Ulemamız* ve *Mollalarımız*, *Cehalet* ve *Sefalet* makaleleri vardır. (Yörük vd., 2022: 522-523)

İLYAS TARHAN (1897?-1938)

Aluşta Bölgesi'ndeki Körbek köyünde dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi kimi verilerde 1897 kimi verilerde ise 1900 olarak geçmektedir. İlyas Tarhan, Tatar okulunda eğitim görmüş ve 1918 yılında Zincirli Medresesinde eğitimini sürdürmüştür. 1919 yılında Bolşevik Partisi üyeliğine dahil olmuştur. 1923-1924 yılları arasında Yaş Kuvet adlı gençlik gazetesinde yazı işleri müdürlüğü yapmıştır. Bahçesaray ve Sudak'ta parti çalışmalarında bulunmuştur. 1931'de Kırım ÖSSC Sovyetleri Merkez İcra Komitesi başkanı olmuştur. Şiirleri gazetelerde yayımlanmıştır. 1932 yılında *Udzhyum (Saldırı)*, *Moskova aita (Moskova*

Konuşuyor) adlı oyunları yazmıştır. 1934 yılında Tarkhan Kırım Yazarlar Birliğinin başkanı olmuştur. 1937 yılında Sovyet karşıtı pantürkist örgütü lideri olmakla suçlanmıştır. 1938'deki mahkemede suçsuz olduğunu dile getirirse de hakkında idam kararı verilmiştir ve o gün idam edilmiştir. 1956 yılında ise rehabilite edilmiştir. (Milli Firka, 2008: "Ильяс Тархан". <http://milli-firka.org/>)

ÖMER İPÇİ (1897-1955)

Ömer İpçi Bahçesaray'da 1897'de doğmuştur. Kendisi Rus klasiklerinden tercüme yapmış, pek çok edebi türde eserler vermiştir. Eserlerinde hayat için yapılan mücadeleyi sosyal sınıflar arasındaki çelişkiyi ve sosyalizmi işlemiştir. İnsanların toplumdaki haksızlıklara karşı savaşması gerektiğini söylemiştir. Çok yönlü bir aydındır. Farklı dönemlerdeki şiirlerini *Şark Kadınlığı* (1926), *Kureş İçün* (1928) adlı kitaplarda yayımlar.

Ayrıca dil ve edebiyat sorunlarına yaklaşımı onu Türkologlara yaklaştırmıştır. Kendisi İdil-Ural bölgesindeki Türkler ve Kırım'daki Türkler arasındaki ölçünlü dil ve dil, edebi dil polemiklerine katılarak bu konuda bilimsel yazılar yazmıştır. Dil konusundaki makaleleri şunlardır:

Bizde İmla Meselesi (1923), *Til ve İmla, Yazı Meselesi, İmla ve Til Konferansiyası Münasebetiyle* (1924) adlı makalelerinde edebi dil konusuna değinmiştir. *Kırım Mektepleri* (1926), *İftira Değil Hakikat* (1926) adlı makalelerinde okullardaki dil ve edebiyat derslerinden bahsetmiştir. Kırım yazarlarının sorumluluklarını ve görevlerini *Nefis Edebiyat Tercümesi* (1932), *Edebiyatta Eksiklikler Yok Edilmeli* (1934), *Edebiyatımızın Muvaffakiyetleri ve Bazı Eksiklikleri* (1935) adlı makalelerinde dile getirmiştir. Tiyatronun eksiklerini, gelişmesini engelleyen sorunları *Teatr Omurinde* (1925) *Teatr ve Yazıcılarımız* (1929), *Köyde Teatr İşlerimiz* (1932), *Pyesa Tili* (1932), *Millî Opera* (1937) adlı makalelerinde belirtmiştir. Çok yönlü bir sanatçı olup sosyalizmin benimsenmesi için çalışmalar yapmasına rağmen Stalin'in

işkencelerine maruz kalan isimlerden biri olmuştur. Kamplarda ve sürgünlerde gördüğü işkencelerin ardından Tomsk şehrinde 1955 yılında vefat etmiştir. (Buran, 2016: 525-526)

UMER ACİ ASAN (1898-1949)

Dil bilimci Türkolog Umer Acı Asan Kırım Kefe'de 1898'de doğmuştur. Zincirli Medresesi, Akmesic Öğretmen Seminerinde eğitim almıştır. Bir süre Kefe'de öğretmenlik yapmıştır. 1922 yılında Kırım Devlet Üniversitesine kaydolmuştur. Aynı yıl İkinci Basamak Okulunda müdürlük, sonraki yıl da Karatöbe'deki okulda müdürlük yapmıştır. Millî okullar için Kırım-Tatar dili ders kitapları hazırlamıştır. Millî Eğitim Bakanlığının Eğitim Metotları Literatürü Bölümü'nde görev almıştır. Akmesic Tiyatro Yüksek Okulunda 1935-1937 yılları arasında öğretmenlik yapmıştır. Öne çıkan eserleri şunlardır:

Elifbeni Öğretüvde Metodik Tesviyeler (1926), *Kırım-Tatar Dilinde Bulunan Sözlere Toplav Akında Talimat* (1928), *Edebiy Til İşlev Meselesi Etrafında* (1931), *İmlada Esas Sınıfı-İçtimaiy Ma'qulliktir* (1931).

1937 yılında Kırım-Tatar dili öğretimini pantürkizm kavramları üzerine kurmak ve burjuvazi dil bilimciliği yöntemlerini kullanmak ile suçlanmış, tutuklanmıştır. Umer Acı Asan bu suçlamaları kabul etmemiş, fakat 1938'de 8 yıl sürecek bir sürgün kampına gönderilmiştir. Ailesini de Semerkant'a göndermişlerdir. Kendisi 1946'da ailesinin yanına dönmüş fakat 1949'da ölmüştür. (Buran, 2016: 527-528)

YAKUP AZİZ OĞLU (1898- 1938)

Pedagoji uzmanı ve dil bilimci Türkolog olan Yakup Aziz oğlu, Kırım'ın Taşlı-Dair köyünde doğmuştur. Moskova'da bulunan Şark Emekçileri Komünist Üniversitesinde eğitim görmüştür. Tatar Pedagoji Enstitüsünde Kırım Tatar Dili ve Edebiyat Fakültesinde öğretmenlik yapan Yakup Aziz Oğlu'nun, Kırım Tatarcasının Latin alfabesine geçişinde tesiri olmuştur. Kırım Pedagoji Enstitüsünde Diyalektik Materyalizm Kürsüsünde doçent olarak çalışmış, Yeni Elifbe Komitesinin sekreterliği, Dil ve Edebiyat Bilimsel Araştırma Enstitüsünde müdür yardımcılığı yapmıştır.

Yakup Aziz Oğlu'nun "Kırım Tatar Edebiy Tilinin İnkişaf Yollar, Bolşevik Yolu, Teatro Akında Birkaç Fikirler, Arkadaş'nın Tenkidini Tenkid, Bir Edebiy Mesele" gibi eserleri vardır. Pantürkist olarak suçlanıp 1937'de tutuklanmış ve 1938'de kurşuna dizilerek öldürülmüştür. 1963 yılında ise suçsuzluğu ortaya çıkmış, aklanmıştır. (Buran, 2016: 486)

KAYNAKÇA

Altımışova, Zuhra. (2013). Kırgızistan'da İlk Milli Gazetenin Tarihçesi (1924-1940). *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s.29, ss.73-90.

Aşçı, Ufuk Deniz. (2010). Kırgız Türkçesiyle Yazılmış Alıp-Bee Adlı İlk Alfabe Kitabındaki Söz Varlığı Üzerine. *Millî Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, s.86, ss.87-106 .

Babashova, Zhala. (2016). XX. Yüzyıl Türk Dünyasında Aydınların Uğradığı Baskı, Sürgün ve Soykırım. *Türk Yurdu*, s.342.

Buran, Ahmet. (2016). *Kurşunlanan Türkoloji*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Çevik, Ali İhsan. (2016). Kasım Tınıstanov'un Hayatı ve Mücadeleci Kişiliği . *3 Uluslararası Türk Dünyası Araştırma Sempozyumu Bildiriler Kitabı C. II*, Bakü. s. 17-20.

Deniz, Pelin. (2014). *Amdi Giraybay'ın Şiirleri, Metin, Dil İncelemesi, Sözlük*, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Doğan, Esmâ. (2020). *Galimcan İbrahimov'un "Kazak Kızı" Adlı Eserinde Geçen Nüsha Farklılıkları*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri Ana Bilim Dalı, Ankara.

Elmaz Kırimer & Zera Kırımlı. (2020). <https://www.qha.com.tr/haber-arsivi/hamdi-giraybay-halki-icin-kurban-olan-sair->. qha Kırım Haber Ajansı. Erişim Tarihi: 25.04.2023.

Emine Gürsoy-Naskali & Liaisan Şahin.(2007). *Stalin ve Türk Dünyası*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Fırka, Milli. (2008) "*Ильяс Тархан*". <http://milli-firka.org/>. Erişim Tarihi: 20.05.2023.

Göz, Kemal. (2020). "Kasım Tınıstanov". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Ankara: *Ahmet Yesevi Üniversitesi*. teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kasim-tinistanov Erişim Tarihi: 04.05.2023

Güngör, Ebubekir. (2016) Kırgız Matbuatının Ortaya Çıkmasında Ceditçiliğin Rolü. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, s.3. ss.387-400 .

Kırım, Vatan. (2018). "Abdullah Latifzade". <https://www.vatankirim.net/abdulla-latifzade-1890-1938-443/>. Erişim Tarihi: 10.05.2023.

Kuzan, Emrah.(2016). *Kırgız Şair Kasım Tınıstanov'un Şiirlerinin Dil ve Üslup Bakımından İncelenmesi*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

İsmail Kerim, Mehmet Şevket (1993). "Hanlık Dönemi Sonrası Yazılı Edebiyat", *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, Kültür Bakanlığı, C.13.

Mederbek Kadyrov. (2014). Kırgızistan'da Ceditçilerin Eğitim Alanındaki Faaliyetleri. *Dini Araştırmalar Dergisi*, s.45, ss.159-172.

Nurgul Moldolıyeva, Arslan Küçükyıldız, Tuğba Ekici. (1997). Töreku Aytmatov. *Bilig*, 17-21.

Özcan, Azmi. (2020) Mîr Said Sultan Galiyev. *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Diyanet Yay. Cilt: 30, s.130-132.

Tınıstanov, Kasım. (çev: Ömer Küçükmehtemoğlu). (2016) Hayat Hikâyem, *Koroğlu Dil, Kültür ve Edebiyat Dergisi*, s.6, ss.4-7.

Tuğrul Yörük, Yıldız Kızılabdullah, Aygül Düzenli. (2022). Hasan Sabri Ayvazov'un (1878-1938) Usûl-i Tedrîs ve Ta'lim Terbiye Adlı Eserinin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi, *Bilimname*, s.47, ss.519-546.

Türkoğlu, İsmail.(2020) "Bekir Sıdkı Çobanzâde". *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Diyanet Yay. Cilt: Ek-1. s.394-395.

Türkoğlu, İsmail. (2022) "Fatih Kerîmî". *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Diyanet Yay. Cilt:25. s.289-290.

Yıldırım, Nilüfer. (2021) "Bekir Çobanzade". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/bekir-cobanzade> Erişim Tarihi: 30.05.2023.